Prof. Pamfil Bilţiu, etnolog

OBICEIURILE – PERMANENŢĂ ŞI CONTINUITATE ÎN CULTURA POPULARĂ

Obiceiul este definit drept comportament social-cultural stabilit de tradiţia comunitară. Obiceiul trece prin două faze: formarea lui, de-a lungul mai multor generaţii, şi fixarea lui ca normă formalizată, unanim recunoscută de colectivitate.

Statornicirea obiceiului înseamnă transformarea unei rânduieli întâmplătoare într-o necesitate colectivă, a unei acomodări ocazionale într-o deprindere socială. Fixarea lui în colectivitate înseamnă determinarea psiho-socială, precum şi integrarea culturală şi statuarea juridic-cutumiară. (Vulcănescu, 1979: 208).

Importanţa obiceiurilor în colectivităţile săteşti este deosebit de însemnată dacă avem în vedere funcţiile pe care le-au avut de îndeplinit, pe parcursul vremii, care s-au amplificat pe măsură ce, în procesul de evoluţie, obiceiurile au devenit tot mai complexe. Se detaşează mai întâi funcţia de instituţii sociale ale obiceiurilor, care au impus şi statornicit norme de comportament. Obiceiurile cuprind şi elemente de ordin juridic care au contribuit prin sancţiunile tradiţionale, ce se aplicau în cadrul lor, la statornicirea unui climat etico-civic, care a fost întotdeauna aspiraţia colectivităţilor săteşti, aşezate pe o viaţă tihnită. Astfel, fata, care refuza la dans şi avea un comportament necuviincios la jocul duminical, la „Băuta feciorilor", sau la „Vergel", era scoasă de la astfel de manifestări, cu muzica, până la poartă şi i se interzicea revenirea la joc o perioadă mai lungă sau mai scurtă, după cum hotărau „chizeşii" dansului.

Vorbind de caracterul juridic al unor obiceiuri trebuie să subliniem că la „Udătoriul", din Şurdeşti, cei care au săvârşit anumite abateri mai puţin grave, în perioada postului mare, erau pedepsiţi cu lovituri în tălpi cu maiul, numărul loviturilor fiind stabilit de judecător în acord cu gravitatea faptei. (Bilţiu, Bilţiu, 2009: 148). La „Moşii" din Ţara Lăpuşului, de Paşti sau de Rusalii, se împăcau duşmanii, de unde reiese credinţa că morţii erau puşi să acţioneze şi în privinţa remedierii încălcării normelor de conduită socială.

Jocul duminical, dar şi alte obiceiuri, care implicau joc cu muzică: ospeţe, clăci, şezători, nunţi, botezuri, etc. au îndeplinit peste vreme funcţia de îndreptar de moravuri, prin rostirea de strigături, strigătura fiind o veritabilă sabie menită să taie tot răul din rădăcină. Prin strigătură se satirizau toate metehnele umane, unele veritabile plăgi sociale, precum beţia, lenea, libertinajul, etc. *„Mi-aş face casă şi şură, / Da' oiaga-i tăt la gură, / Mi-aş face şură şi casă, / Da' oiaga nu mă lasă."* (Hărniceşti), *„Părinte, popă Ilie, / Spovedeşte-o pă Mărie, / Da' nu-i da mare păcat, / Dipce-o am lipit de gard. / Da' nu-i da mare canon, / Dipce-o am lipit de prun."* (Bârsana), *„La mândruţa jucăuşă, / Stă gunoiu' după uşă, / Pune mătură pă el, / Să să vadă puţânel."* (Făureşti).

Obiceiurile au îndeplinit odinioară şi funcţia de ajutorare. În unele colinde din Maramureşul Istoric întâlnim aluzia la mai multe categorii de daruri, care, odinioară, se colectau la obiceiul colindatului. *„Dă-m' on pic de cârnăcior, / Că mi-i frig la on picior, / Dă-m' on pic de slăninucă, / Că mi-i frig la o mânucă, / De nu, dă-m' on pic de ai, / Că de-acela ştiu că ai, / De nu, dă-m' vo două cepe, / Că de-acelea ai bugăte."* (Bilţiu, Bilţiu, 2005: 60).

Obiceiurile sunt adevărate compendii de civilizaţie veche. Există o mulţime de elemente etnografice, în cadrul multor obiceiuri, care marchează vechimea civilizaţiei în spaţiul în care se practică. Este suficient să amintim focurile rituale aprinse la mai multe sărbători: Anul Nou, Blagoveştenia, Paştile, Sânzienele, care coboară din vremuri precreştine. Unele elemente etnografice au la bază ritul metalului prelucrat, care, aşa cum arată I.A. Candrea, sunt comune tuturor românilor de dincoace şi dincolo de Dunăre şi sunt foarte vechi. Le

Piţărării din Jieţ, Petrila
(Foto: Nicu Jianu)

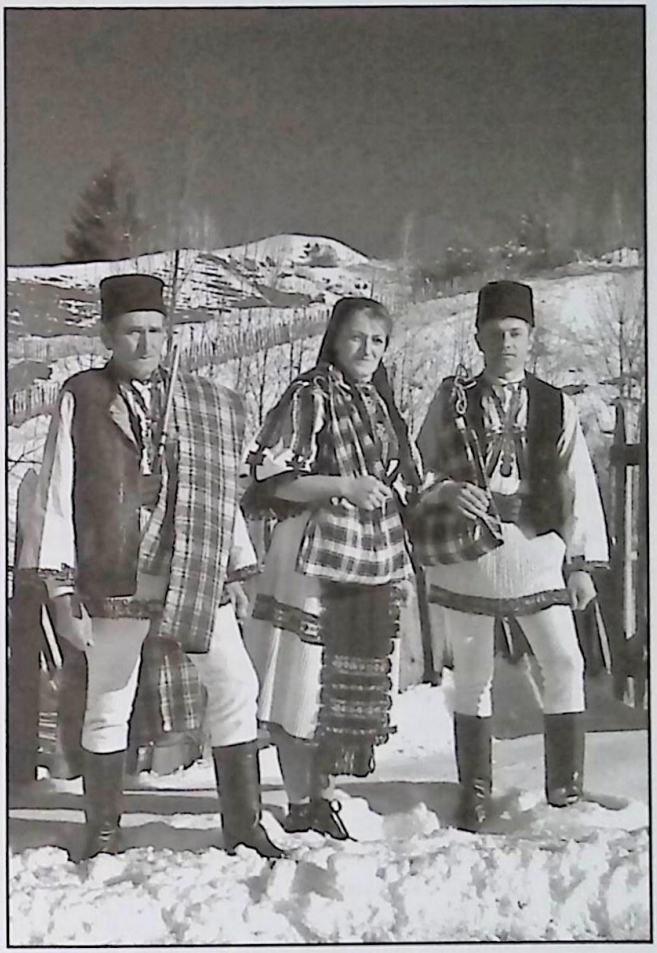
găsim aproape identice la toate popoarele din Europa şi în parte şi la acelea din celelalte continente. (Candrea, 1944: 246).

Din categoria obiceiurilor care asociază ritul metalului prelucrat nu putem omite toporul împlântat în pământ la obiceiul „Tânjelei" sau la un pod de peste o apă curgătoare, lanţul folosit în obiceiurile de Blagoveştenie de apărarea casei şi gospodăriei, de asemenea, în obiceiurile de scoaterea oilor din ocol şi constituirea turmelor.

Obiceiurile au asimilat, pe parcursul vremii, o serie de rituri care se individualizează cel mai adesea ca veritabile dovezi de vechime a civilizaţiei în spaţiul maramureşean. În Ţara Lăpuşului, zonă deosebit de arhaică, s-a practicat, până nu tare demult, dar mai ales în vremea când nşterea era asistată de moaşele empirice, nşterea pe pământul gol, pe aria casei, căci în acele vremuri casele erau cu pământ pe jos. Prin acest rit copilul era încredinţat unor divinităţi ale pământului, precum Geea. Tot în Ţara Lăpuşului întâlnim în riturile de înmormântare împărţirea ca pomană la copii a laptelui cu colac, laptele exprimând un principiual regenerării şi imortalităţii. (Evseev, 1998: 218). Tot în Ţara Lăpuşului, în obiceiul cuprinderii de fărtaţi aceştia îşi jurau credinţă nu pe cruce, ci la lună, luna fiind un simbol al bogăţiei şi donator mitic. Este şi protectoarea familiei, deoarece pentru sănătate, copiii sar în sus când văd lună nouă şi cântă: „Lună nouă, lună nouă, / Sănătos m-ai găsit, / Sănătos să mă laşi." (Evseev, 1998: 225). La sărbătorile Crăciunului şi Anului Nou, la Chiuzbaia, se mai oficiază şi astăzi bătaia rituală a mascaţilor cu biciul având la pleasnă băcuieţ (o pungă din piele umplută cu cârpe şi cârlţi). Prin acest act de magie se transmite energia magică cu care, se crede că, sunt înzestraţi colindătorii, de la emiţător la receptor.

Vorbind de încărcătura magică a colindătorilor trebuie să amintim că la Oarţa de Sus, în zona Codrului, gazdele pun ştiubeie cu seminţe şi lanţuri la prag ca să treacă colindătorii peste lanţ şi pe lângă ştiubeie. Seminţele se dau apoi la păsări şi animalele din gospodărie, pentru sporul manei şi înmulţirea lor. Lanţul este pus şi atunci când se scot vitele şi oile la păşune, ca să nu fie stricate de strigoaice. La Băiţa de sub Codru cu lanţul peste care au trecut colindătorii se înconjoară casa, de şase sau nouă ori, la Anul Nou, ca să fie feriţi cei din casă de duhurile malefice. În obiceiul „Udătoriul" şi „Tânjaua" întâlnim „fuga sărbătoritului de pe teleguţă", care este o fugă rituală. Se crede că atât sărbătoritul cât şi cei care fug după el să-l prindă se încarcă cu energie magică şi devin iniţiaţi şi apţi pentru a împlini campania de munci agricole din noul ciclu agrar.

Iată, din cele inserate mai sus, importanţa şi rosturile pe care le-au jucat obiceiurile în viaţa şi activitatea omului, iar datorită acestui fapt ele s-au conservat şi se mai practică şi astăzi în colectivităţile săteşti maramureşene, aşa cum le-au zămislit moşii şi strămoşii.

Momârlani din Petrila
(Foto: Nicu Jianu)

Obiceiul este o manifestare îndătinată a colectivităţii, care se repetă cu regularitate, adică la aceleaşi prilejuri, şi de la îndeplinirea lui nu există posibilitate de sustragere decât în cazuri aberante. Ne gândim la obiceiul „Moşilor" din Lăpuş, unde niciunei femei din familie nu-i este îngăduit să lipsească, decât în cazuri de forţă majoră: deces în familie, îmbolnăvire, etc.

Nerespectarea tradiţiei în cazul deplinei sănătăţi fizice şi psihice poate fi considerată un act de gravă indisciplină şi sancţionat ca atare, prin dezaprobare colectivă sau chiar prin excludere. Putem exemplifica prin obiceiul colindatului din zona Codrului, unde conducătorul cetei feciorilor, în cazul în care observa că un ins nu colindă corect, nu participă la repetiţii, îl excludea din ceată.

Obiceiul reclamă desfăşurarea ceremonială şi ritualică, în formele cristalizate de tradiţie, fără putinţă de abateri prea mari, putând fi admise doar adaptările la contextele sociale noi.

Deşi obiceiurile aveau o structură unitară în întreg spaţiul nostru etnofolcloric, demonstrând marea unitate a culturii populare româneşti, fiecare zonă a deţinut şi mai deţine încă un mod propriu de-a se exprima. (Pop, 1976: 26). Este şi cazul localităţii Remetea Chioarului unde, în urma cercetărilor obiceiurilor de peste an, constatăm o mare bogăţie spirituală în contextul

obiceiurilor, iar elementele particularizante le conferă statutul de variante regionale. Colectivitatea din comună ne-a dovedit ataşamentul faţă de tradiţie, oferindu-ne exemple de conştientizare asupra importanţei păstrării obiceiurilor şi foloasele lor pentru colectivitate, exprimate de funcţiile pe care le îndeplinesc.

Performarea anumitor practici, aparţinătoare obiceiului, nu se face întotdeauna de către întreaga comunitate, ci şi de grupuri restrânse sau chiar de către un ins. Este cazul practicilor de Anul Nou întreprinse de fete în scopuri matrimoniale. Performerele noastre susţin că le făceau pe sub ascuns, fiindcă la unele „lucrau cu dracul". Sunt tipice, pe această linie, pornitul morilor să umble în sec, scuturatul socului, număratul parilor din gard sau ajunul tăinuit la „Indreiu" fetelor.

Încercând o analiză a obiceiurilor, pentru a ajunge la definirea termenului, folcloristul francez Arnold van Gennep observă ideologiile diverse pe care se fundează ele, de la credinţele superstiţioase, până la cunoştinţele ştiinţifice. După părerea sa, rolul credinţelor în funcţionarea obiceiurilor şi în comportarea generală a oamenilor era, cu atât mai mare, cu cât colectivităţile folclorice se găseau pe o treaptă mai înapoiată de dezvoltare.

Datorită multidimensionalităţii lor, polifuncţionalităţii şi întrepătrunderii de ideologii, care le-au generat, este greu de stabilit originea elementelor înglobate în obiceiuri. Alături de elemente care îşi au originea în practica primitivă a muncii, obiceiurile asimilează prefigurări intuitive de materialism spontan, concepţii despre lume, reprezentări mitologice precreştine, zise păgâne, şi creştine. (A. Van Gennep, 1943: 26).

Obiceiul are un caracter colectiv şi general, asigurând ocazional, pe fundalul satului totalizant, participarea grupurilor, specializate după vârstă şi sex, la activitatea tradiţională îndătinată. Lor le revine o anumită funcţie ceremonială, ritualică sau de atitudine în complexul de manifestări ocazionate de fiecare obicei.

Din intenţia de a explica originea obiceiului istoricii Dinu şi Constantin Giurescu emit păreri interesante, observând că dependenţa omului de natură, care îi oferă hrana zilnică, l-au determinat să-i constate ciclurile, repetările şi capriciile. A băgat de seamă că anumite fenomene revin periodic şi că, dacă recunoaşte bine manifestările, îşi poate lua măsuri de precauţie pentru ceea ce va urma. Dacă o anume stare naturală se produce ani la rând, cam în aceeaşi perioadă calendaristică şi cam cu aceleaşi efecte pentru el, pentru animalele şi semănăturile sale, înseamnă că ce a făcut în anii trecuţi trebuie să întreprindă şi în anul care vine. În felul acesta putea şti ceva sau încerca să afle despre viitor.

Repetabilitatea a fragmentat-o întâi pe anotimpuri, apoi, în cadrul lor, a pus-o în legătură cu anumite zile, pe care le-a numit sărbători, adică „dies servatoria", prescurtare de la „conservatoria", ziua închinată zeilor care apără sau păstrează trupeşte şi sufleteşte. (Giurescu, Giurescu, 1974: 144).

Când peste vechile servatoria s-a suprapus creştinismul, românii au judecat lucrurile în revenirea lor anuală, în funcţie de sărbătorile impuse de noua religie. Alături de ele a rămas o bună parte a obiceiurilor vechi, justificabile deşi neacceptate de creştinism, atâta vreme cât observaţii empirice, determinate de fenomene naturale, au fost confirmate prin repetiţie.

Sărbătoarea este un prilej, o posibilitate de manifestare a sacrului, faţă de care omul trebuie să fie atent. Este desigur o posibilitate de refacere a forţelor, dar este şi un rezultat al cunoaşterii şi al necesităţii acţiunii cu efecte pe termen lung. În jurul sărbătorilor, mai ales, a celor mari s-au grupat datinile şi obiceiurile noastre cele mai complexe.

Vorbind de fuziunea creştin-precreştin, de influenţa creştină asupra obiceiurilor trebuie să subliniem că încercarea creştinismului de a le înlătura şi substitui prin forme creştine nu a dat rezultate decât în unele cazuri. Astfel obiceiul „Moşilor" din Ţara Lăpuşului, deşi semnalăm prezenţa preotului, cu parastasul creştin, fondul obiceiului se performează şi astăzi în forma precreştină. De altfel, până acum patru decenii, preotul nu participa la obicei. (Bilţiu, I, 2003: 21). Deşi prin liturgicul pronunţat creştinismul a încercat înăbuşirea obiceiurilor de Paşti, fondul sărbătorii a rămas precreştin. Cu toate că la Crăciun creştinismul a statornicit o mare sărbătoare religioasă – Naşterea lui Iisus – fondul sărbătorii s-a conservat în forme vechi precreştine. Fond precreştin are în totalitate şi Anul Nou. Un evident fond precreştin s-a conservat şi la sărbătorile mari din ciclul primăverii: Blagoveştenia, Sfântul Gheorghe, Floriile, Rusaliile.

Persistenţa obiceiurilor tradiţionale a asigurat continuitatea lor, datorată funcţiilor ce le îndeplinesc, aşa cum am arătat anterior. Funcţia de divertisment a jucat un rol esenţial în cadrul unor obiceiuri care implică muzică, dans şi jocuri practicate în unele secvenţe ale obiceiurilor. Să amintim „jocurile de priveghi", „De-a calul", „De-a ursul" sau „jocurile de şezătoare". Strigăturile nu animau numai jocul, ci prin umorul lor creau bună dispoziţie participanţilor. Colindele satirice aveau deschidere către funcţia de creare de bună dispoziţie la casa gazdei.

Deschiderea către funcţia de rodire a constituit o altă cauză a conservării unor obiceiuri. Ne gândim la unele rituri din obiceiurile de Paşti din Ţara Lăpuşului, în care întâlnim aruncatul cojilor de ouă roşii sau încondeiate pe apă, punerea lor în ramurile pomilor fructiferi din grădina casei sau în grădina de zarzavaturi, apoi împodobirea gospodăriilor cu crengi verzi, consacrate unor divinităţi ale vegetaţiei, udatul ritual de Sângeorz, etc.

În performarea obiceiurilor joacă un rol important actanţii, de talentul şi priceperea lor depinzând buna desfăşurare a acestora. Este suficient să amintim performarea oraţiilor într-un permanent dialog contradictoriu dintre starostele mirelui şi cel al miresei. Starostele nu-şi poate îndeplini rolul fără un talent dramatic în rostirea oraţiilor de cererea miresei, mirilor,

naşilor. Chemătorii trebuie să dovedească şi ei talent în declamarea oraţiei de chemare la nuntă.

În obiceiurile de naştere moaşa este un adevărat maestru de ceremonii. Obiceiurile care implică dans asociază nevoia strigăturii, care nu poate fi declamată decât de actanţi talentaţi, ea necesitând un anumit stil, uneori foarte dificil, aşa cum este „ţâpuritura". Orice dănţăuş poate juca, dar nu poate etala complexitatea jocului performat dacă nu are talent să execute cu măiestrie figurile, adesea complicate, ale dansurilor populare, mai ales, a celor din zona Codrului care cuprind multe bătăi şi sărituri. Stegarul este şi el un actant, în cadrul nunţii, jucatul steagului necesitând pricepere şi îndemânare. Talentul muzicanţilor este esenţial în performarea obiceiurilor ce implică dans. De asemenea horitoarele, prin talentul lor, dimensionau spectaculozitatea obiceiurilor, fie că era nuntă, botez, zi onomastică, clacă, şezătoare, etc.

Funcţia estetică a obiceiurilor este etalată de costumele tradiţionale aparţinând portului popular, care degajă frumuseţe şi eleganţă, datorită măiestriei creatoarelor populare. Costumaţia actanţilor unor obiceiuri, precum „Viflaimul", „Irozii", „Trei crai de la răsărit", etc. impresionează întotdeauna gazdele prin modul în care redă culoarea epocii. Nu putem omite funcţia estetică a recuzitei obiceiurilor de iarnă, precum „Viflaimul" construit cu multă fantezie, apoi steaua cu cinci colţuri. Apoi în obiceiurile de familie întâlnim steagul de nuntă, confecţionarea lui făcând obiectul unei adevărate arte. În timpul cercetărilor de teren am întâlnit steaguri de înmormântare, în Ţara Lăpuşului, împodobite într-un stil artistic deosebit.

La obiceiurile de Paşti, pasca este ornamentată destul de complex în Maramureş, iar prinosul din obiceiul „Moşilor" de Paşti este ornamentat artistic cu simboluri vechi, veritabile semne ale permanenţei şi continuităţii civilizaţiei în acest spaţiu arhaic: spirala, unul dintre motivele cele mai vechi întâlnite în descoperirile arheologice de pe şantierele vechi, precum Gumelniţa, cca. 5000 de ani î. Hr. (Vasilescu, 1997: 171), Vadastra, 6000 de ani î. Hr. (Vasilescu, 1997: 202), apoi rombul, simbol solar, S-ul, triunghiul, întâlnite tot în aceleaşi şantiere arheologice. În obiceiurile de Paşti, în Ţara Lăpuşului, se încondeiază şi astăzi ouă, într-un stil arhaic, în care întâlnim tot motive vechi, precum crucea în X, linia frântă numită „corigău", aflate tot în şantierele amintite. Dintre motivele vechi nu lipsesc steaua sau fierul de plug, peteica, grebla, care exprimă legătura omului din popor cu uneltele de utilitate curentă.

Obiceiurile au îndeplinit şi funcţia de întărirea forţelor fizice ale omului din popor care credea că performând anumite rituri se încarcă cu energie magică. Fuga sărbătoritului din obiceiul „Tânjaua de pe Mara" sau „Udătoriu", fuga cu bucatele sfinţite din cadrul obiceiurilor de Paşti aveau ca finalitate încărcarea cu energie magică a actantului practicant pentru a putea face faţă campaniei de lucrări agricole, care tocmai începea. La Chiuzbaia, bazându-se pe credinţa că actanţii colindători sunt încărcaţi cu energie magică, sătenii ies în drum pentru a fi bătuţi ritual cu biciul, având la pleasnă legat băcuieţul, aşa cum am arătat mai sus.

(Fotografii – Nicu Jianu).

Bibliografie:

1.Bilţiu, Pamfil, *Studii de etnologie românească*, volumul I, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 2003.

2.Bilţiu, Pamfil, Bilţiu, Maria, *Folclor din Ţara Maramureşului*, volumul I, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2005.

3.Bilţiu, Pamfil, Bilţiu, Maria, *Calendarul popular*, volumul I, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2009.

4.Candrea, I. A., *Folclor medical român comparat*, Bucureşti, Editura Casa Şcoalelor, 1944.

5.Evseev, Ivan, *Dicţionar de magie, demonologie şi mitologie românească*, Timişoara, Editura Amarcord, 1998.

6.Giurescu, Constantin, C., Giurescu, Dinu, *Istoria românilor*, volumul I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1974.

7.Pop, Mihai, *Obiceiuri tradiţionale româneşti*, Bucureşti, Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice, 1976.

8.Van Gennep, Arnold, *Les rites de passage*, Paris, 1943.

9.Vasilescu, Virgil, *Simboluri patrimoniale*, Bucureşti, Editura Nova, 1997.

10.Vulcănescu, Romulus, *Dicţionar de etnologie*, Bucureşti, Editura Albatros, 1979.

Nuntaşi de la Dăbâcea – Haşdău din Ţinutul Pădurenilor (foto: Nicu Jianu)